

VAN HET CONTINENTALE NAAR HET ANGELSAKSISCHE MODEL VAN CHRISTEN-DEMOCRATIE?

Over de problematische europeanisering van de christen-democratische politiek

H.-M.Th.D. ten Napel

1. Inleiding

De centrale stelling die in deze bijdrage wordt verdedigd luidt, dat de geschiedenis van de Europese christen-democratie wordt gekenmerkt door een tweetal dilemma's. In het eerste dilemma, dat in de eerste helft van de twintigste eeuw binnen de individuele partijen speelde, ging het om de vraag hoe onder handhaving van de christelijke identiteit meer afstand tot de rooms-katholieke kerk kon worden genomen. Het tweede dilemma, dat zich sinds de jaren zestig in toenemende mate op Europees niveau voordoet, heeft betrekking op de vraag of en zo ja hoe het christen-democratische karakter van de Europese partijorganisatie en fractie kan worden veiliggesteld onder gelijktijdige uitbreiding van de samenwerking met niet-christen-democratische groeperingen, nu deze eigen identiteit ook door andere oorzaken reeds onder druk is komen te staan. Het enkele feit dat dit tweede dilemma op Europees niveau speelt, wijst reeds op de europeanisering van de christen-democratische politiek die zich inmiddels heeft voltrokken, zonder dat dit overigens betekent dat de nationale partijen binnen afzienbare tijd zullen verdwijnen. Dit proces van europeanisering is in zoverre problematisch voor de stroming, dat een geleidelijke overgang van het continentale naar het Angelsaksische model van christen-democratie er paradoxaal genoeg door tot de reële mogelijkheden lijkt te zijn gaan behoren.

In deze bijdrage wordt om te beginnen aan de hand van een belangrijke recente aanzet tot een theorie van de christen-democratie kort stilgestaan bij de geschiedenis van de christelijke partijvorming in een zestal Europese landen, waaronder Nederland. Vervolgens komen de lidmaatschappen van het CDA en zijn voorlopers van diverse internationale christen-democratische partijorganisaties aan de orde. In de daaropvolgende paragraaf wordt aandacht besteed aan de vraag of, en zo ja in hoeverre, de soevereiniteit van het CDA door deze lidmaatschappen wordt aangetast. Enkele concluderende opmerkingen sluiten deze beschouwing af.

2. Christen-democratische partijvorming

Politieke partijen opereren niet in een ideologisch vacuüm, maar weerspiegelen de opvattingen zoals deze leven onder de bevolking. Voor de christelijke politieke stroming is in dit verband vanzelfsprekend in het bijzonder de levensbeschouwelijke samenstelling van de bevolking van belang. Volgens recente gegevens zijn van de in totaal 790 miljoen inwoners van Europa (de voormalige Sovjet-Unie daarbij inbegrepen) er circa 270 miljoen rooms-katholiek, 130 miljoen orthodox en 120 miljoen protestants dan wel anglicaans. Dit komt neer op tweederde van de bevolking. Van de 370 miljoen inwoners die de huidige Europese Unie telt, zijn er ongeveer 200 miljoen rooms-katholiek (55%), 95 miljoen protestants of anglicaans (25%) en 10 miljoen orthodox (3%).¹ Dat is een aanzienlijk potentieel, dat gelet op de geringere onkerkelijkheid 150 jaar geleden bovendien relatief zeker niet minder groot zal zijn geweest.

De aanwezigheid van levensbeschouwelijke groepen van enige omvang in een samenleving leidt echter nog niet automatisch ook tot confessionele partijvorming. In een recente politicologische studie wordt daarom getracht op basis van een zorgvuldige historische analyse van een zestal casus een theorie van de christen-democratische partijvorming te ontwikkelen.² Volgens de auteur, de Griekse politicoloog S.N. Kalyvas, moet de oorsprong van de christen-democratie niet rond de Tweede Wereldoorlog worden gezocht, maar reeds in de negentiende eeuw. Het vertrekpunt van zijn theorie vormt de politieke tweedeling die in de eerste helft van die eeuw in veel Europese landen bestond tussen liberalen en conservatieven. In deze periode waren de rooms-katholieken, want zij zijn het die internationaal gezien aan de wieg hebben gestaan van de christen-democratie, verdeeld over beide stromingen. Hierin kwam verandering na en als gevolg van het antiklerikale offensief van de liberalen in de tweede helft van de negentiende eeuw, waarbij de onderwijskwestie een belangrijke rol speelde. De rooms-katholieke kerk reageerde hierop aarzelend met een strategie van organisatie van de katholieke leken, zij het uitsluitend op sociaal en cultureel terrein. Toen het conflict met de liberalen vervolgens escaleerde, ging de kerk - opnieuw aarzelend: andere keuzes waren mogelijk en denkbaar geweest - over op een strategie van participatie in het politieke proces. Deze participatie was aanvankelijk indirect, in de zin dat zij de vorm aannam van bondgenootschappen met conservatieve politieke groeperingen. Toen dit echter min of meer onverwacht tot electorale successen leidde, bleek een ontwikkeling in gang gezet onder de katholieke leken die niet meer te stoppen viel. Aldus ontstonden als onbedoeld en ongewenst gevolg van acties van de rooms-katholieke kerk enerzijds en de conservatieve groeperingen anderzijds uiteindelijk confessionele partijen in Oostenrijk, Duitsland, Italië, België en Nederland. Ongewenst, immers als gevolg van het ontstaan van deze politieke organisaties nam de zeggenschap van de rooms-katholieke kerk over haar lidmaten, die

door de strategie van organisatie reeds eerder was verminderd op sociaal en cultureel gebied, verder af. Evenmin hadden de conservatieve groeperingen er belang bij dat zij concurrentie kregen van confessionele partijen. Dat in Nederland de orthodox-protestantse partijen eerder en gemakkelijker ontstonden dan de katholieke partij, schrijft Kalyvas toe aan de relatieve *'institutional weakness'* van de protestantse kerken.³ Het niet-ontstaan van een katholieke partij in Frankrijk in de negentiende eeuw verklaart hij uit het feit dat de rooms-katholieke kerk aldaar, vanwege de verwachting dat de toenmalige Republiek haar langste tijd gehad had en weldra zou worden vervangen door een de kerk welgezinder regime, niet koos voor de strategie van organisatie. Hierdoor had de enige tijd later door haar alsnog ingezette strategie van participatie relatief weinig succes en bleef de vorming van een confessionele partij voorlopig achterwege.

De theorie is in zoverre interessant, dat zij opnieuw de aandacht vestigt op de klassieke omschrijving van christen-democratie van de Britse politicoloog M.P. Fogarty als *'that aspect of the ecumenical or catholic movement in modern Christianity which is concerned with the application of Christian principles in the areas of political, economic, and social life for which the Christian laity has independent responsibility'*.⁴ Ook de politiek theoreticus H.E.S. Woldring definieert in zijn recente onderzoek naar de politieke filosofie van de christen-democratie deze stroming als *'een brede sociale beweging met bepaalde levensbeschouwelijke en filosofische achtergronden en bepaalde opvattingen over de inrichting van staat en samenleving'*.⁵ Volgens hem kan de christen-democratie als beweging niet worden gelijkgesteld met een concrete politieke partij als het CDA, aangezien christen-democratische ideeën tevens kunnen worden aangehangen door maatschappelijke organisaties. Ook kunnen sommige kiezers met christen-democratische sympathieën op andere partijen stemmen dan het CDA. Eerder had Fogarty dit al treffend geïllustreerd door een continentaal en een Angelsaksisch model van christen-democratie te onderscheiden, met respectievelijk wel en geen afzonderlijke christelijke maatschappelijke en politieke organisaties: *'The Anglo-Saxon Christian Democracy of the nineteenth century grew up through participation by individual Christians, each acting for himself, in any and all of those political or economic or social movements which happened to offer themselves. The unions they joined had no religious division. The parties they voted for were Republican or Democratic, Liberal or Conservative: their connection with this or that denomination, where it existed at all, was incidental, local, and in no way constitutional. Continental Christian Democracy has on the contrary been identified, at least up to the present, with the idea of the specifically Christian party or social organisation.'*⁶

In het belangrijke laatste hoofdstuk van zijn studie gaat Kalyvas vervolgens in op wat hij betitelt als *'het confessionele dilemma'*. Dit houdt in dat de katholieke partijen aanvankelijk, ondanks het feit dat zij als zodanig niet door de rooms-katholieke kerk nagestreefd waren, toch onder andere wat betreft

hun ideologie hecht met dit instituut verbonden waren. Hierdoor konden zij niet de gewenste zelfstandigheid van handelen bereiken en evenmin makkelijk niet-katholieke delen van het electoraat aanspreken. Hier stond tegenover dat hun confessionele karakter een hoge mate van eenheid waarborgde en hen verzekerde van de steun van grote groepen katholieke kiezers. Dit dilemma werd opgelost doordat de katholieke partijen zich transformeerden tot algemene, christelijke geïnspireerde partijen, die nog wel verwijzen naar de christelijke inspiratie maar daar vervolgens onafhankelijk van de kerk een politiek antwoord op formuleren. Hoewel dit proces van dekloralisering reeds enige tijd gaande was, kwam het tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling. In Nederland stelde de eind 1945 opgerichte Katholieke Volkspartij (KVP) zich weliswaar nadrukkelijker dan voorheen open voor niet-katholieken. Toch zou de definitieve impuls tot dekloralisering pas worden gegeven in het in 1966 verschenen rapport *Grondslag en karakter van de KVP*, waarin werd opgemerkt: 'De bepaling in het algemeen staatkundig program: "de KVP staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedenwet en de goddelijke openbaring, waarbij zij de uitspraken van het kerkelijk leergezag aanvaardt", kan beter vervangen worden door een omschrijving in dezer voege dat de partij zich laat leiden en inspireren door een christelijke mens- en maatschappijbeschouwing, doch dat zij bij de bepaling van het politiek te voeren beleid onafhankelijk is van kerkelijke instanties. Want de huidige omschrijving van het algemeen staatkundig program wekt de indruk, dat de natuurwet en de openbaring zelf de inhoud van het politieke beleid bepalen en dat de partij daarbij te luisteren heeft naar de paus en de bisschoppen. Het één noch het ander is waar.'⁷ Aangezien de wortels van de christen-democratie echter zoals gezien in de negentiende eeuw moeten worden gezocht, dat wil zeggen voordat het 'confessionele dilemma' zich voordeed, kan de KVP niettemin ook vóór 1966 met de kerkhistoricus J.A. Bornewasser reeds worden aangemerkt als 'een rasecht paard... uit de christen-democratische stal'.⁸

Kalyvas, wiens boek hier eindigt, wijst erop dat de interne secularisatie van de katholieke partijen derhalve niet pas in de naoorlogse periode als gevolg van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen is begonnen, maar gedeeltelijk reeds vóór de Tweede Wereldoorlog bewust werd nagestreefd teneinde het 'confessionele dilemma' te overwinnen. Of, zoals hij het enigszins charge-rend formuleert: 'Paradoxically, organizations formed to bring religion back into politics and society took it out.'⁹

3. Internationale partijlidmaatschappen van het CDA en zijn voorlopers

Tegen de achtergrond van het bovenstaande kan worden verklaard waarom de kwestie van de internationale partijlidmaatschappen voor de katholieke partij in Nederland aanvankelijk minder problematisch was dan voor de orthodox-protestantse partijen. Reeds in het interbellum hadden er contacten

bestaan tussen Europese confessionele partijen, die voor wat betreft Nederland waren aangegaan door de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) - de voorloper van de KVP. Zo had Don Luigi Sturzo - de na de machtsovername door Mussolini in Italië naar Parijs uitgeweken oprichter van de *Partito Popolare Italiano* (PPI) - in 1925 en 1927 in Keulen een tweetal congressen georganiseerd, waaraan behalve door de RKSP door vertegenwoordigers van christelijk geïnspireerde partijen uit België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Litouwen, Luxemburg, Oostenrijk, Polen, Tsjechoslowakije en Zwitserland was deelgenomen. Als uitvloeisel van deze congressen was in Parijs een 'Sécreariat International de Liaison et d'Information' gevestigd.¹⁰

De christen-democratische samenwerking over de grenzen heen kreeg echter een belangrijke nieuwe impuls, toen van 27 februari tot 2 maart 1947 leidende vertegenwoordigers van christelijke partijen uit België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk en Zwitserland elkaar op uitnodiging van de *Konservativ-Christlichen Volkspartei Schweiz* in Luzern ontmoetten. Tijdens een conferentie, die van 31 mei tot 3 juni 1947 duurde, werden vervolgens in het Belgische Chaudfontaine de *Nouvelles Equipes Internationales* (NEI) in het leven geroepen als ontmoetingsclub van leidende persoonlijkheden uit christen-democratische kring, waar de KVP zich min of meer automatisch bij aansloot.¹¹ De orthodox-protestantse partijen zagen zich gesteld voor het probleem dat, hoewel de Reformatie evenals het rooms-katholicisme een bij uitstek internationale beweging is,¹² zij het sterkst heeft doorgewerkt in het noorden en westen van Europa. De meeste hier gelegen landen behoorden later aanvankelijk niet tot de Europese Gemeenschappen (EG). Hier komt nog bij dat binnen het protestantisme weer ten minste twee hoofdrichtingen kunnen worden onderscheiden, het lutheranisme en het calvinisme, die ook in politiek opzicht verschillend uitwerken. De Britse politicoloog J.T.S. Madeley gaat zelfs zover dat hij de lutherse partijen uit de Scandinavische landen een derde model van christen-democratie vindt vertegenwoordigen, naast de door Fogarty genoemde continentale en Angelsaksische typen: 'Unlike the Continental type they have no straightforward denominational ties and unlike the Anglo-Saxon type they take the organizational form of overtly religious parties.'¹³

In de zomer van 1951 ondernamen voormannen van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) met enkele West-Duitse en Zwitserse geestverwanten een poging een Protestantse Vereniging voor Christelijke Politiek in Europa op te richten.¹⁴ Toen dit geen reëel alternatief bleek voor samenwerking met de katholieken, sloten vooraanstaande leden van beide partijen, samen met de vertegenwoordigers van de KVP, zich op 11 september 1952 aan bij de op die dag opgerichte christen-democratische fractie in de Gemeenschappelijke Vergadering van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Deze fractie, die de Nederlander E.M.J.A. Sassen (KVP) tot haar eerste voorzitter koos en 38 van de in totaal 78 afgevaardigden telde, werd officieel erkend op 23 juni 1953 en

heropgericht toen op 19 maart 1958 het Europees Parlement in Straatsburg de plaats innam van de Gemeenschappelijke Vergadering. Met medewerking van de vertegenwoordigers van ARP, CHU en KVP formuleerde zij in het laatstgenoemde jaar de volgende beginselverklaring: 'De christen-democratische fractie verdedigt, onafhankelijk van elk godsdienstig dogma, van elk geloof en van elke kerk de beginselen waarop de Westerse beschaving is gebaseerd, te weten de eerbiediging van de menselijke persoonlijkheid, en van haar vrijheid, waardigheid en rechten, in werkelijke gelijkheid van alle mensen en in verplichting tot broederschap.'¹⁵

In 1953 traden de ARP en de CHU, na daartoe gepolst en vervolgens officieel uitgenodigd te zijn door de KVP, ook toe tot de NEI. In de ARP viel het officiële besluit hiertoe in de vergadering van het centraal comité op 28 oktober 1953, waarbij als een van de voorwaarden aan toetreding werd verbonden dat niet zou worden vergaderd op zondag. Het hoofdbestuur van de CHU verklaarde zich op 7 november 1953, mede om redenen van financiële aard, met negentien tegen drie stemmen voorlopig voor één jaar bereid tot de NEI toe te treden. Het adviserende lid van het hoofdbestuur G.C. van Niftrik achtte deze aansluiting 'volkomen on-christelijk-historisch': 'In wezen is het een invitatie om mee te doen aan het pauselijk machtsstreven. Vele protestanten in Duitsland voelen niets voor de CDU of zuchten, als zij er in zitten, dan onder het juk van Adenauer en de zijnen.'¹⁶ Daartoe genoodzaakt door de statuten van de organisatie, die bepaalden dat er slechts één equipe per land mocht zijn, gingen ARP, CHU en KVP gezamenlijk de Nederlandse equipe in de NEI vormen. In 1959 merkte AR-partijvoorzitter W.P. Berghuis in het centraal comité van zijn partij met betrekking tot de Europese samenwerking tussen orthodox-protestanten en rooms-katholieken op: 'Zonder die samenwerking zou het ons vooral internationaal niet lukken het reformatorische element tot gelding te brengen.'¹⁷ Rond deze zelfde tijd verklaarde Unie-voorzitter H.K.J. Beernink in een interview: 'Wanneer wij in het Europese parlementaire leven niet samenwerkten en met de KVP en met de ARP niet een christelijke fractie vormden, dan zou de CHU in Europese verhoudingen hetzelfde zijn als de SGP [Staatkundig Gereformeerde Partij] dat is in de politieke verhoudingen van ons land: een zeer weinig betekennende groep.'¹⁸

De jaren veertig en vijftig vormden inmiddels wat betrekkelijk algemeen wordt beschouwd als de bloeitijd van de Europese christen-democratie, waarbij in ideologische zin vooral werd voortgebouwd op het gedachtegoed van de katholieke denkers J. Maritain (1882-1973) en E. Mounier (1905-1950). Deze vette jaren werden gevolgd door een periode van crisis als gevolg van een reeks van factoren, waaronder de veranderingen in de rooms-katholieke theologie en de ontkerkelijking, waarop de christen-democratie geen antwoord paraat had. Eind jaren tachtig is hier nog de val van de Berlijnse muur bijgekomen, als gevolg waarvan een voor kiezers in een aantal West-Europese landen in het verleden belangrijke *negatieve* reden om

hun steun te verlenen aan de christen-democratie, is weggefallen.

Ondanks deze ideologische onzekerheid is de organisatorische uitbouw van de internationale christen-democratie verder gegaan. Zo werden, tijdens een congres van 9-12 december 1965 te Taormina (Italië), de NEI omgevormd tot de Europese Unie van Christen-Democraten (EUCD), waartoe anno 1997 ettelijke tientallen lidpartijen behoren uit vrijwel alle landen van West-Europa, alsmede een toenemend aantal politieke groeperingen uit Midden- en Oost-Europa. Het naderen van de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement bracht de EUCD-partijen uit de lidstaten van de EG voorts op 8 juli 1976 in Luxemburg tot de oprichting van de Europese Volkspartij (EVP) als 'Federatie van Christen-Democratische partijen van de Europese Gemeenschap', zoals de ondertitel luidt. Sinds een op 27 en 30 juli 1961 gehouden congres vormt de EUCD, ten slotte, samen met onder meer de Organisatie van Christen-Democraten van Amerika (ODCA) en de Unie van Christen-Democraten uit Midden-Europa (UCDEC), de Wereldunie van Christen-Democraten. Deze werd op 26-27 november 1982 omgedoopt tot Christen-Democratische Internationale (CDI). Een voornaam motief voor het lidmaatschap van deze mondiale partijorganisatie wordt, althans voor het CDA, gevormd door 'de overtuiging dat de boodschap van het Evangelie wereldwijd en in de specifieke situatie van een bepaald land in haar vertaling naar maatschappelijke en politieke actie de humaniteit van een samenleving wezenlijk kan bevorderen, garanderen of herstellen'.¹⁹ Hiernaast speelt vanzelfsprekend een meer machtspolitieke overweging een rol: 'Het gaat ook over de vraag, zo essentieel binnen een kwart eeuw, of binnen de mondiale besluitvormingsprocedures gesprekspartners aanwezig zullen zijn die met erkenning van legitieme belangentegenstellingen, elkaar vinden op dezelfde ethische uitgangspunten.'²⁰

Tot de EVP zijn inmiddels de nodige conservatieve partijen toegetreden als gevolg van de uitbreiding van de EG met landen waarin geen (grote) authentieke christen-democratische partijen aanwezig zijn. Voorbeelden zijn de Griekse *Nea Demokratia* en de Spaanse *Partido Popular*. Voorts zijn de Britse Conservatieven toegelaten tot de EVP-fractie in het Europees Parlement. In het bijzonder binnen de Nederlandse, Belgische en Italiaanse christen-democratische partijen heeft deze ontwikkeling in het verleden de nodige weerstanden opgeroepen, terwijl de Duitse CDU/CSU - die met een aantal andere christen-democratische en conservatieve partijen tevens lid is van de in 1978 opgerichte conservatieve Europese Democratische Unie (EDU) en de in 1983 gevormde Internationale Democratische Unie - juist als voortrekker fungeerde.²¹ Zeker nu de *Democrazia Cristiana* van de politieke kaart in Italië is verdwenen, lijkt het verzet tegen deze ontwikkeling gebroken. De discussie heeft zich bovendien verplaatst naar de vraag welke partijen in Midden- en Oost-Europa al dan niet op termijn voor een lidmaatschap van de EUCD en de EVP in aanmerking zouden behoren te komen.²² De combinatie van ideologische zwakte enerzijds en organisatorische uitbouw

anderzijds heeft ertoe geleid dat na de kortstondige bloeiperiode van de Europese christen-democratie in de jaren veertig en vijftig een geleidelijke karakterverandering op gang is gekomen binnen de EUCD/EVP van een christen-democratische partij in de richting van een moderne liberaal-conservatieve '*Partei der Mitte*', die de christelijke traditie hoogstens erkent als één van haar (verscheidene) inspiratiebronnen.²³ Secretaris-generaal R. Papini van het Internationaal Instituut Jacques Maritain in Rome spreekt in dit verband van een 'genetische mutatie' die 'de anti-lichamen, die impliciet aanwezig zijn in een vitaal geachte christelijke inspiratie en waardoor de partij en haar strijdlustigen permanent naar een verantwoordelijke, vrije en rechtvaardige samenleving konden streven, verwoest'. Volgens hem zal de 'omarming' van de conservatieve partijen 'bijdragen aan een meer geavanceerde *rationalisering* van beleid. Deze rationalisering zal er in hoofdzaak op gericht zijn de status quo te optimaliseren, door elke vorm van bevrijding weg te halen uit het menselijk avontuur'.²⁴ Deze ontwikkeling is thans zover voortgeschreden, dat kan worden geconstateerd dat zich een nieuw 'confessioneel dilemma' voordoet. Ging het er in de eerste helft van de twintigste eeuw om hoe de nationale christen-democratische partijen zich onder handhaving van hun christelijke karakter onafhankelijker konden opstellen jegens de kerk, thans staan de EVP-fractie in het Europees Parlement en de EVP zelf voor de vraag of, en zo ja hoe, zij na de aansluiting van een reeks niet-christen-democratische groeperingen hun christen-democratische karakter kunnen behouden - een karakter dat ook door andere oorzaken sinds de jaren zestig reeds is vervaagd.

4. Het semi-soevereine CDA²⁵

Het feit dat het nieuwe 'confessionele dilemma' zich, anders dan het eerste, overwegend op Europees niveau afspeelt, wijst reeds op de europeanisering van de christen-democratische politiek die zich de afgelopen decennia heeft voltrokken.²⁶ Binnen Europees verband lijkt het zwaartepunt in de besluitvorming daarbij vanaf het begin te hebben berust bij de fractie,²⁷ die derhalve vermoedelijk nog relatief de grootste invloed heeft op de opstelling van de nationale partijen. Een illustratie hiervan uit het verleden biedt het feit dat de vorming van een christen-democratische eenheidspartij in Nederland mede is bevorderd door de ervaringen met de samenwerking in de Europese raadgevende vergaderingen tussen ARP, CHU en KVP. Deze samenwerking beperkte zich als regel tot de algemene beleidslijnen. Zij voltrok zich bovendien praktisch zonder contact met de leden van de samenwerkende partijen. Ter voorbereiding van het gemeenschappelijk optreden in het buitenland vond er in Nederland echter regelmatig intern beraad plaats tussen de vertegenwoordigers van de drie confessionele partijen. Dit beraad leidde, in combinatie met het feit dat de betrokkenen in Straatsburg en elders met elkaar in soms diepgaand persoonlijk gesprek traden, tot een groter onderling

begrip en vertrouwen. Niet alleen leidende katholieken, maar ook personen uit christelijk-historische en anti-revolutionaire kring leerden op deze wijze voorheen onoverbrugbaar geachte verschillen in zowel grondslag als politieke koers tussen hun respectieve partijen relativeren.²⁸ Ook heeft de fractie volgens ten minste één waarnemer een 'zowel politiek als financieel onevenredig grote invloed... op de koers van de EVP als Europese politieke beweging'.²⁹

Zoals de Italiaanse politicoloog L. Bardi heeft geconstateerd, zijn gegevens over de transnationale partijfederaties zelf 'rather scarce and difficult to obtain'.³⁰ Althans wat de christen-democratie betreft, is hiernaar niettemin enig empirisch onderzoek verricht. Zo zijn onder leiding van de historicus J. Bosmans de archieven van de NEI en voorlopers bestudeerd. Op grond hiervan luidt zijn ontvullende conclusie over het in de vorige paragraaf genoemde 'Sécretariat International de Liaison et d'Information' dat het ging om 'eine lose Verbindung von Parteien, die vom Programm her als christlich definiert wurden, tatsächlich jedoch auf katholische Parteien beschränkt blieben... Das Sekretariat wurde als eine Stelle für wechselseitige Auskünfte und Dokumentationsaustausch betrachtet'.³¹ Over de NEI zelf merkt hij vervolgens op: 'Die NEI ähnelten in mancher Hinsicht dem schwachen "Secrétariat International"'.³² Bosmans karakteriseert de organisatie ook in een latere fase van haar bestaan als niet veel meer dan 'ein Debattierklub für Idealisten, der sich leicht durch andere, besser ausgerüstete Institutionen verdrängen liess' en derhalve als 'ein Fehlversuch internationaler christdemokratischer Zusammenarbeit'.³³

Met de EUCD was het niet veel anders gesteld, waarbij begin jaren zeventig mede gelet op de toen reeds actuele kwestie van de samenwerking met de conservatieven vooral het nog altijd ontbreken van een gemeenschappelijk program steeds meer als een probleem werd ervaren. De toenmalige voorzitter van de Nederlandse equipe van de EUCD, P.H. Kooijmans, merkte in dit verband in 1973 op dat een dergelijk programma zonder een grotere inzet van de zijde van de nationale partijen een 'illusie' zou blijven: 'De verbale instemming met de noodzaak van Europese politieke partijvorming zal daarom plaats moeten maken voor de bereidheid daarvoor het nodige werk te verzetten. Pas nadat daarmee een begin is gemaakt, kan vastgesteld worden of deze Europese partij vanuit de nationale partijen kan worden opgezet, dan wel dat de onderlinge verschillen te groot zijn in welk geval het alternatief voor de partijvorming op Europees vlak, waarvan de noodzaak zich onvermijdelijk zal voordoen, nogal schimmig is'.³⁴ Uiteindelijk zou in de vergadering van het bestuur van de EUCD te Parijs op 21 februari 1976 een 'Europees manifest van christen-democraten' worden vastgesteld. Op dat moment stond de EUCD echter reeds op het punt nog verder aan belang in te boeten door de oprichting van de EVP.

Wat deze EVP betreft, ten slotte, concludeert de Britse politicoloog D. Hanley op basis van bronnenonderzoek en interviews dat het een organisatie

betreft 'which unites national parties of similar style into a loose framework for political co-operation within European institutions for the pursuit of broad goals (economic and political integration)... Co-ordination is a more useful concept for understanding the EPP than supra-nationalism. It seems to us idle to refer to the EPP as a "superparty" on transnational lines'.³⁵ Ook in het CDA zelf percipieert men de EVP vooral als 'een transnationaal stelsel van communicatie en ideeënvorming', waarbij onder meer wordt gewezen op de gemeenschappelijke verkiezingsprogramma's die vanaf 1979 elke vijf jaar rond de verkiezingen voor het Europees Parlement zijn opgesteld en die bij het schrijven van de nationale verkiezingsprogramma's 'weer een belangrijke richtinggevendende functie' vervullen.³⁶ Een andere belangrijke ontwikkeling binnen de EVP is geweest de vorming van de zogeheten Topconferentie van Regeringsleiders en Partijvoorzitters, die sinds enige jaren in de statuten van de EVP wordt aangemerkt als officieel orgaan. Deze Topconferentie had oorspronkelijk tot doel de christen-democratische leden van de Raad van Europese Regeringsleiders en het Franse Staatshoofd zoveel mogelijk op één lijn te brengen. In de praktijk heeft zij echter bijvoorbeeld ook een stempel gedrukt op de besluitvorming inzake de toetreding van de Britse Conservatieven in het Europees Parlement tot de EVP-fractie, terwijl het formeel aan het Politiek Bureau van de EVP was voorbehouden de fractie hierover advies uit te brengen. Volgens de voormalige vice-voorzitter van het CDA R.H. van de Beeten heeft het toegenomen gewicht van de Topconferentie geleid tot 'aantasting van het democratische besluitvormingsproces en een vertroebeling van het politieke debat met staatsbelangen'. Indien er in de toekomst meer (groepen) Europarlementariërs zouden toetreden tot de EVP-fractie wier nationale partij niet is aangesloten bij de EVP, worden de problemen alleen nog maar groter: 'Dan ontstaan verdere discrepanties tussen de politieke lijn van de EVP als christen-democratische beweging, de Topconferenties met hun deels nationale staatsbelangen en de EVP-fractie met zijn conservatieve vleugel, die geen binding heeft met de EVP-organen. Deze troebele beeldvorming rond de EVP zal de identificatie van het individuele partijlid niet bevorderen. Weliswaar bestaat sinds de jongste statutenwijziging de mogelijkheid om rechtstreeks lid te zijn van de EVP (waaraan overigens geen echte bevoegdheden zijn verbonden), maar dat is geen remedie'.³⁷ De soevereiniteit van het CDA wordt verhoudingsgewijs nog het minst aangetast door de mondiale partijorganisatie waarvan het deel uitmaakt. De reden hiervoor is dat de kwestie van de verspreiding van de christen-democratie tot op heden niet werkelijk 'in het hart van het beleid' terecht is gekomen van de meeste erbij aangesloten partijen, die derhalve ook weinig werk hebben gemaakt van de organisatorische en ideologische uitbouw van de CDI. Dit geldt ook voor het CDA, tot frustratie van onder anderen directeur J.J.A.M. van Gennip van het wetenschappelijk bureau van deze partij: 'In de Nederlandse staatkundige traditie van de christen-democraten bestaat er een zekere terughoudendheid om regeringsverantwoordelijkheid te

combineren met directe partijverantwoordelijkheid. Dat is een goed, wat overigens door de socialisten niet gedeeld wordt als het gaat over zaken betreffende de Socialistische Internationale. Het is geen goed, als de denkkracht, de ervaring, de kennis, de inspiratie van degenen, die tot regeringsverantwoordelijkheid zijn geroepen, niet meer benut zou worden, zij zelf geen actieve aandacht meer zouden hebben voor de versterking van het christen-democratisch gedachtengoed wereldwijd.³⁸

Al met al lijkt de door de politicoloog R. Koole gesignaleerde 'beperkte internationalisering' van de Nederlandse partijen in elk geval voor het CDA nog steeds op te gaan.³⁹ Ook corresponderen de gevonden gegevens met betrekking tot de EVP met de meer algemene conclusie van Bardi dat 'the obstacles to the transnationalization of the European party system appear to be stronger than the incentives'.⁴⁰ Voorzover te voorzien, zal de geschetste tamelijk hybride situatie met semi-soevereine nationale partijen bovendien voorlopig blijven voortbestaan. De ontwikkeling van het internationale partijwezen hangt samen met de wijze waarop het proces van Europese integratie zelf zich verder zal ontwikkelen. Wat dit laatste betreft, is de verwachting dat de nationale staat weliswaar geleidelijk verder aan soevereiniteit zal inboeten, maar niet zal verdwijnen. De zeggenschap op nationaal en supranationaal niveau dient derhalve niet vanuit een nul-somperspectief te worden beschouwd.⁴¹ Er is geen reden te veronderstellen dat dit voor politieke partijen wezenlijk anders ligt.

5. Tot besluit

De christen-democratie heeft zich vanouds een krachtig voorstandster betoond van Europese integratie. De achtergrond hiervan wordt gevormd door een positieve waardering van de Europese identiteit en de pluriformiteit die daar een wezenlijk bestanddeel van vormt. Zo wordt in het in 1996 verschenen CDA-rapport *Publieke gerechtigheid en de Europese Unie* gesproken over de groei in het verleden naar 'een nieuw Europa dat in sterke mate gekenmerkt wordt door een grote verscheidenheid van religies, ideologieën, nationale culturen, wetenschappelijke denkbeelden en artistieke stijlen en tradities. Die pluriformiteit heeft het Europese beschavingsproces krachtige impulsen gegeven tot verdere ontwikkeling...'⁴² En, iets verderop: 'Deze Europese cultuur is gestempeld door joods-christelijk geloof, antieke cultuur en modern humanisme, welke in onderlinge dialoog hebben geleid tot de centrale notie van *vrijheid in verantwoordelijkheid* voor alle mensen... De christen-democratie onderschrijft deze identiteit en streeft ernaar daarin ook haar concept van een sociale en ecologische markteconomie en het subsidiariteitsbeginsel te verankeren... Nieuwe uitdagingen voor deze identiteit vloeien voort uit de vestiging van de Islam in Europa en uit een mogelijke uitbreiding van de Unie met, naast Griekenland, andere oosters-orthodoxe landen'.⁴³ In de ogen van het CDA sluit de Europese identiteit in dit opzicht

aan bij de Nederlandse identiteit, waarvan vanouds immers eveneens de pluriformiteit een kenmerk vormt.⁴⁴ Men denke slechts aan de zogeheten 'verzuiling', die voor wat betreft de negentiende en de twintigste eeuw uitgebreid is beschreven. Onlangs stelde de historicus S. Groenveld echter als eerste de vraag of de verzuiling zich, behalve op andere plaatsen, wellicht ook in andere tijden - in casu de periode van de Republiek - had voorgedaan. Hoewel hij een slag om de arm houdt in de zin dat meer cultuurhistorisch onderzoek geboden is, luidt de verrassende conclusie van Groenveld over de Nederlandse samenleving ten tijde van de Republiek 'dat we de groepen die ik in het voorgaande meestal als denominaties of als gezindten heb aangeduid, inderdaad als zuilen kunnen beschouwen, verwant aan de 19e en 20e-eeuwse groepen en organisaties van die naam'.⁴⁵ En: 'Zo beschouwd is verzuiling niet iets eenmaligs, plaatsvindend in een tijd van democratie, voldoende vrije tijd en andere moderne verworvenheden. Verzuiling wordt veeleer een zich voortdurend herhalend verschijnsel dat zich heeft voorgedaan in de Nederlandse samenleving sinds deze haar godsdienstig pluriforme karakter kreeg. En dat zich kan blijven voordoen zolang de pluriformiteit voortbestaat.'⁴⁶

Ondanks de positieve grondhouding tegenover de Europese integratie heeft de in deze bijdrage geconstateerde gedeeltelijke europeanisering van de christen-democratische politiek problematische kanten voor het CDA en zijn christen-democratische zusterpartijen. Het hangt er immers maar vanaf hoe op Europees niveau, waar het vooral speelt, zal worden omgegaan met wat hierboven is aangeduid als het tweede 'confessionele dilemma'. Globaal zijn er daarbij twee mogelijkheden. In de eerste plaats is het denkbaar dat door middel van een aanscherping van het ideologische profiel van de EVP getracht wordt het nodige tegenwicht te bieden tegen de uitbreiding van de partij en de EVP-fractie in het Europees Parlement met groeperingen die niet als authentiek christen-democratisch kunnen worden aangemerkt. De totstandbrenging van het personalistisch getinte basisprogramma van de EVP, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van de Belgische oud-premier en huidig EVP-voorzitter W. Martens en aangenomen door het congres van de EVP te Athene eind 1992, was een belangrijk eerste resultaat van de inspanningen van degenen die voor deze optie kiezen. Zo staat in artikel 163 hiervan onder meer te lezen: 'Op het vlak van de politiek bevestigen wij de band tussen de christelijke principes en waarden, geïnspireerd door het Evangelie en het christelijk cultureel erfgoed en de Mensenrechten en de democratische idealen van vrijheid en gelijkheid, de sociale rechtvaardigheid en verdediging en [lees: van] de solidariteit.'⁴⁷ Een volgende stap in deze strategie zou kunnen worden gevormd door de oprichting van een Europees wetenschappelijk bureau met behulp van een van de EVP-fractie in het Europees Parlement onafhankelijke financiële bron, dat op basis van het algemene uitgangspunt van artikel 163 verder zou moeten werken aan een coherente politieke overtuiging. Het is een van de redenen waarom delen van

de EVP zich sterk hebben gemaakt voor de opname van artikel 138A over het belang van Europese politieke partijen in het Verdrag van Maastricht, dat mogelijk als grondslag kan fungeren voor de toewijzing van Europese middelen aan de partijfederaties.⁴⁸ Overigens zou op vergelijkbare wijze de totstandbrenging van een wereldwijd programma van betekenis zijn voor het profiel van de mondiale partijorganisatie, ook al zouden daarin waarschijnlijk afzonderlijke paragrafen moeten komen over respectievelijk de niet-geïndustrialiseerde wereld, de post-communistische landen, de welvaartslanden en de wereldgemeenschap als geheel.⁴⁹

Maar ook is denkbaar dat gekozen wordt voor een verdere veralgemenisering en verpragmatisering van de EVP-politiek, waarbij in plaats van het personalistische gedachtegoed van Maritain en Mounier meer en meer algemene Europese democratische waarden en tradities als 'vrijheid' en 'gelijkheid' als grondslag voor het politieke handelen zullen worden aangehouden. In dat geval gaat een overgang van het continentale naar het Angelsaksische model van christen-democratie, waar Fogarty reeds in 1957 rekening mee hield,⁵⁰ alsnog tot de mogelijkheden behoren. Aangezien de christen-democraten langzamerhand een minderheid lijken te vormen binnen 'hun' EVP en EVP-fractie in het Europees Parlement, heeft dit proces zich overigens de facto op Europees niveau tot op zekere hoogte reeds voltrokken. Bovendien zijn de verwachtingen die na 1989 werden gekoesterd ten aanzien van de (her)oprichting van christen-democratische partijen in Midden- en Oost-Europa vooralsnog niet uitgekomen. Mochten pogingen om het profiel van de EVP aan te scherpen niet slagen, dan rest de christen-democratische harde kern van deze organisatie derhalve vermoedelijk weinig anders dan troost te zoeken in hetgeen Fogarty over het onderscheid tussen beide modellen met respectievelijk wel en geen afzonderlijke christelijke maatschappelijke en politieke organisaties opmerkte: 'So far as the theory of Christian Democracy is concerned, either form of organisation would seem to be acceptable. Which one is appropriate depends on the circumstances of each time and place, and it is not for the supporters of either to claim a monopoly of the Christian Democratic name.'⁵¹

noten

1. Gegevens ontleend aan: *Hart en ziel voor Europa? Rapport van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk*, Zoetermeer, 1996, 128.
2. S.N. Kalyvas, *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaca/Londen, 1996.
3. *Ibidem*, 111.
4. M.P. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820-1953*, Londen, 1957, 435.
5. H.E.S. Woldring, *De christen-democratie. Een kritisch onderzoek naar haar politieke filosofie*, Utrecht, 1996, 11.

6. Fogarty, *Christian Democracy*, 10. Vergelijk ook J. Keating, 'The British experience: Christian Democrats without a party', in: D. Hanley, ed., *Christian Democracy in Europe. A Comparative Perspective*, Londen/New York, 1994, 168-181.
7. *De rapporten van de Groep van Achttien*, Den Haag, 1971, 14.
8. J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*. Band I: *Herkomst en groei (tot 1963)*, Nijmegen, 1995, 443. Vergelijk ook *idem*, 'Denkbeelden over christen-democratie in katholiek Nederland. Verschuivend begrip en veranderende werkelijkheid 1892-1973', in: *Trajecta*, 3 (1992), 131-154.
9. Kalyvas, *The Rise of Christian Democracy*, 256.
10. H.A. Lücker en K.J. Hahn, *Christliche Demokraten bauen Europa*, Bonn, 1987, 66-68.
11. R. Papini, *L'Internationale Démocrate-Chrétienne. La Coopération Internationale entre les Partis Démocrates-Chrétiens de 1925 à 1986*, Parijs, 1988, 47-60.
12. In een recent overzicht komt de Nederlandse Republiek wel aan de orde, maar slechts als paragraaf in een hoofdstuk 'Reformatie in het Rijnland' en nadat eerst het succes van de Reformatie in Straatsburg en de Palts is behandeld. Zie P. Chaunu, red., (Nederlandse editie: S. Groenveld en S.B.J. Zilverberg), *De Reformatie. De 16de-eeuwse revolutie in de kerk*, Abcoude, 1990.
13. J.T.S. Madeley, 'Scandinavian Christian Democracy: Throwback or Portent?', in: *European Journal of Political Research*, 5 (1977), 267-286, aldaar 268.
14. J.J. de Jong, 'Europese partijvorming en de Anti-Revolutionaire Partij', in: *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, 24 (1954), 145-158, aldaar 155.
15. Zoals geciteerd in: *de Volkskrant*, 18 september 1971.
16. Zoals geciteerd in: H.-M.T.D. ten Napel, '*Een eigen weg*'. *De totstandkoming van het CDA (1952-1980)*, Kampen, 1992, 53.
17. *Ibidem*, 94.
18. *Ibidem*, 95.
19. J.J.A.M. van Gennip, 'De democratische wereldrevolutie en de christen-democratie', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1991, 322-330, aldaar 325.
20. J.J.A.M. van Gennip, 'In het hart van het beleid', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1991, 365-373, aldaar 371.
21. R.A. Koole en H.-M.T.D. ten Napel, 'De conservatieve verleiding. Christen-democratische machtsvorming op Europees niveau', in: *Civis Mundi*, 32 (1993), 12-20.
22. Vergelijk CDA Commissie Buitenland, *Christen-democratie in Midden- en Oost-Europa*, Den Haag, 1995.
23. A.P.M. Lucardie en H.-M.T.D. ten Napel, 'Van confessioneel naar liberaal-conservatief? De ontwikkeling van het CDA vergeleken met christen-democratische partijen elders in Europa', in: *Jaarboek 1992 Documenta-*

- tiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 1993, 53-72.
24. R. Papini, 'Naar een Europees cultureel beleid', in: CDA en Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De betekenis van de christen-democratische politieke overtuiging voor de komende tien jaar in Europese context*, Houten, 1991, 101-107, aldaar 104.
 25. Naar analogie van: L.A. Geelhoed, 'De semi-soevereine staat', *Socialisme en Democratie*, 47 (1990), 40-47.
 26. Vergelijk H.-M. ten Napel, 'Christen-democratie en Europese integratie', in: K. van Kersbergen, P. Lucardie en H.-M. ten Napel, red., *Geloven in macht. De christen-democratie in Nederland*, Amsterdam, 1993, 225-242.
 27. Vergelijk J. Penders, 'De Europese Volkspartij opnieuw in een sleutelrol', in: *Internationale Spectator*, 48 (1994), 133-135.
 28. Ten Napel, 'Een eigen weg', 355-356.
 29. R.H. van de Beeten, 'Christen-democratie of midden-rechts blok?', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1992, 161-174, aldaar 173.
 30. L. Bardi, 'Transnational Party Federations, European Parliamentary Party Groups and the Building of Europarties', in: R. S. Katz en P. Mair, eds., *How Parties Organize. Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, Londen, 1994, 357-372, aldaar 361.
 31. J. Bosmans, 'Das Ringen um Europa. Die Christdemokraten der Niederlande und Deutschlands in den "Nouvelles Equipes Internationales" (1947-1965)', in: *Idem*, red., *Europagedanke, Europabewegung und Europapolitik in den Niederlanden und Deutschland seit dem Ersten Weltkrieg*, Münster, 1996, 123-148, aldaar 124.
 32. *Ibidem*, 28.
 33. *Ibidem*, 132, 123.
 34. P.H. Kooijmans, 'De christen-democratie in Europa', in: *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, 43 (1973), 98-106, aldaar 104.
 35. D. Hanley, 'The European People's Party: towards a new party form?', in: *Idem*, ed., *Christian Democracy in Europe*, 185-201, aldaar 194-195.
 36. Wetenschappelijke Instituut voor het CDA, *Publieke gerechtigheid en de Europese Unie. Een christen-democratische visie op de aard en de taken van de Europese Unie*, 's-Gravenhage, 1996, 56.
 37. Van de Beeten, 'Christen-democratie of midden-rechts blok?', 173.
 38. Van Gennip, 'In het hart van het beleid', 370-371.
 39. R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992, 140.
 40. Bardi, 'Transnational Party Federations', 370.
 41. A. van Staden, 'Ter inleiding', in: *Idem*, red., *De nationale staat onhoudbaar maar onmisbaar? Het perspectief van Europese integratie en mondialisering*, Assen, 1996, 11-15, aldaar 12.
 42. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Publieke gerechtigheid en de Europese Unie*, 26.
 43. *Ibidem*, 27-28.

44. Vergelijk E. Heerma, 'De landgenoten van Vermeer', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1996, 605-617.
45. S. Groenveld, *Huisgenoten des geloofs. Was de samenleving in de Republiek der Verenigde Nederlanden verzuild?*, Hilversum, 1995, 71.
46. *Ibidem*, 73.
47. EVP, 'Basisprogram van de Europese Volkspartij, goedgekeurd door het IXe EVP-Congres Athene, 11-13 november 1992', in: *EVP Bulletin*, 1/2, 1993, 1-15.
48. J.J.A.M. van Gennip, 'Huis ten halve op de weg van de EVP', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1992, 420-428, aldaar 422.
49. Vergelijk J.J.A.M. van Gennip, 'Een wereldwijd programma voor de christen-democratie', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 1991, 411-425.
50. Vergelijk de woorden 'at least up to the present' in het bij noot 6 behorende citaat uit zijn boek uit dat jaar. Overigens laat hij zich hierover in recente publicaties niet uit. Zie bijvoorbeeld *Phoenix or Cheshire Cat? Christian Democracy: Past, Present ... and Future*, Londen, 1995.
51. Fogarty, *Christian Democracy*, 10.